

АГАТАНГЕЛ КРИМСЬКИЙ: РЕЦЕПЦІЯ МУСУЛЬМАНСЬКОГО СВІТУ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ПРОСТОРУ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ ст.

Є. П. Філянін

Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

yevhenfilianin@gmail.com

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5934-5263>

Ключові слова: теорія рецепції, Агатангел Кримський, мусульманський світ, сходознавство, іслам, інтелектуальна історія, історіографічна ситуація, історіографічна традиція, Крим, українська інтелектуальна еліта, український простір.

Стаття розглядає особливості рецепції мусульманської культури Агатангелом Кримським.

Виділяються риси, властиві сприйняттю дослідником мусульманського світу. Зосереджено увагу на рівні усвідомленості стану речей в мусульманських країнах та взаємозв'язків між ними. Розглядається рівень зануреності Кримського в теми його досліджень.

Рецепція мусульманської культури Агатангелом Кримським розглянута в контексті тогочасного українського публічного дискурсу, історіографічної традиції а також сучасної інтелектуальної історії.

AHATHANHEL KRYMSKY: THE RECEPTION OF THE MUSLIM WORLD IN THE CONTEXT OF THE UKRAINIAN SPACE OF THE LATE 19th AND EARLY 20th CENTURIES

Ye. P. Filianin

Oles Honchar Dnipro National University

Keywords: reception theory, Ahathanhel Krymsky, the Muslim world, Oriental studies, Islam, intellectual history, the historiographical situation, historiographical tradition, Crimea, Ukrainian intellectual elite, Ukrainian space.

The article examines the peculiarities of Ahathanhel Krymsky's reception of Muslim culture. The researcher is of fundamental importance for developing Ukrainian oriental studies at the institutional level. Krymsky is a symbol of Ukrainian Orientalism. Numerous academic works are dedicated to his personality and legacy. Despite this, the application of a wider methodological apparatus in studying Krymsky's texts is still relevant. Reception studies can provide us with methodological directions that can be valuable for improving our understanding of Krymsky.

The reception of Muslim culture by Ahathanhel Krymsky is analyzed in the context of the Ukrainian space of the late 19th and early 20th centuries, intellectual history, and period historiographical tradition. Krymsky's activities fell on a Ukrainian-centric period of Ukraine's history. Many academic texts in the Ukrainian space were devoted to the problems of Ukrainian folklore, literature, etc. Coverage of Muslim culture remained rather limited. Works on the study of the Muslim world were most often ethnographic and focused on the Crimean Tatars and Turks. The field of view of Ukrainian scholars was predominantly limited to the peoples who lived close to Ukraine and had intensive historical relations with it. Krymsky significantly contributed to the development of interest and awareness of other, more distant cultures.

Examining Krymsky's texts, the article highlights several features of the scholar's perception of the Muslim world. Attention is focused on the level of his awareness of the state of affairs in Muslim countries and the interrelations between them. Also, Krymsky's capability and willingness to distinguish different cultures of the East are emphasized. The level of Krymsky's immersion in his research is examined.

Вступ

Значення постаті Агатангела Кримського у розвитку українського сходознавства важко переоцінити. Дослідник надав відчутний поштовх для розвитку академічних досліджень Сходу. Спадок цього впливу ми можемо відчувати навіть сьогодні. З ім'ям Кримського пов'язане заснування орієнтальних студій в Україні на інституційному рівні.

До Кримського вивчення Сходу не мало помітного розвитку на території України. В масштабах Російської імперії в кінці XIX – на початку XX ст. одним із відносно небагатьох російськомовних джерел про культуру мусульманської цивілізації був «Енциклопедичний словник Брокгауза і Єфрона». В українському просторі дослідження Сходу здебільшого обмежувалися етнографічними розвідками. Література арабською та перською мовою не була представлена належним чином¹. Не існувало також звичних для нас класифікацій тюркської мовної сім'ї, а самі ж ці мови теж не були вивчені на високому рівні². Історіографічна традиція, перед усім, була сфокусована на історії українського етносу.

Існує немалий перелік академічних досліджень, присвячених вивченню біографії та діяльності Кримського. До таких можемо навести Оксану Василюк³, Соломію Павличко⁴, Омеляна Пріцака⁵, Валентину Клещикова⁶, Юрія Кочубея⁷, Тетяну Лутаєву⁸, Ореста Семотюка⁹, Олександра Шокало¹⁰, Артура Ярещенко¹¹.

¹ Вівчар С. Українські просвітителі та іслам. Київ. 2020. С. 114.

² Вівчар С. Українські просвітителі та іслам. Київ. 2020. С. 128.

³ Василюк О. Каїрський університет Аль-Азгар у дослідженнях Агатангела Кримського. С. 35. URL: <https://skhodoznavstvo.org.ua/en/Archive/2014/65-66/5>

⁴ Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: Складний світ Агатангела Кримського. Київ: Основи. 2001. С. 328.

⁵ Пріцак О. Про Агатангела Кримського у 120-ї роковини народження // *Східний світ*. 1993. № 1. С. 10–27.

⁶ Клещикова В. Агатангел Кримський // *Педагогіка і психологія*. 1996. № 1. С. 180–186.

⁷ Кочубей Ю. Исламоведческие студії в науковій спадщині академіка А. Кримського. С. 189. URL: https://uars.info/prints/ur/31_32/23.pdf

⁸ Лутаєва Т. Роль подорожі А. Кримського до Сирії та Лівану в його науково-педагогічній діяльності. с. 162. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/2989/3/24.pdf>

⁹ Семотюк О. Агатангел Кримський – орієнталіст // *Волинь філологічна: текст і контекст. А. Кримський у контексті української та світової культури: Зб. Наук. пр. – Луцьк: РВВ «Вежа». 2006. С. 67–73.*

¹⁰ Шокало О. Агатангел Кримський – дослідник і перекладач Гафіза Ширазького (освоєння феномену суфізму на українському ґрунті). С. 142–143. URL: http://history.org.ua/JournALL/orientworld/orientworld_2005_1/13.pdf

¹¹ Ярещенко А. Кримський – орієнталіст // *Феномен А. Крим-*

Незважаючи на велику увагу, приділену життю, діяльності та творчості Кримського значним колом сучасних дослідників, вивчення його постаті залишається не вичерпним. Одним із аспектів, що представлений в академічній літературі порівняно обмежено, є дослідження Агатангела Кримського з точки зору рецепційних студій. Роботи, присвячені особливостям сприйняття Кримським тих чи інших речей, були створені Мартою Драгомирецькою, Анастасією Присташ та рядом інших сколарів. Проте дослідження подібного характеру досі є обмеженими в своїй кількості, а сам напрям, будучи цінним для інтелектуальної історії, заслуговує на подальший розвиток.

В даній роботі ми зосереджуємося на ряді особливостей, якими вирізнялася рецепція мусульманської культури та Сходу Агатангелом Кримським. При аналізі враховуються деталі сприйняття Кримським зазначених речей, а також середовище, в контексті якого це сприйняття формувалося.

Диференціація культур

За часів Кримського, як в українському просторі, так і в контексті Західної Європи, сприйняття Сходу не вирізнялося чіткою диференціацією його складових. Нерідко така ситуація спостерігалася як в академічному колі, так і в художній літературі. Вивчення культур Арабії, Ірану, тюркського світу, Індії представниками української інтелектуальної еліти було схильним до об'єднання під одним парасольковим терміном «орієнталізм». Кримський, натомість, яскраво демонстрував здатність до розрізнення цих речей. Він суттєво вирізнявся із оточуючого середовища своїм усвідомленням багатоманітності «колективного Сходу».

Кримський ще з молодих років писав окремі роботи про різні культури Сходу. Його зацікавленість не була тунельно сфокусованою на одній речі. В 1895 року Кримський зробив «Нарис розвитку суфізму», а 1899 – «Мусульманство і його будучність». 1900 року виходить робота «Лекції з історії Ірану», 1903 – «Історія Персії, її література і дєрвішська теософія», «Історія Туреччини і її література від розквіту до початку занепаду». До 1910 року були видані інші його праці з арабістики та семітології: «Лекції з Корану», «Семітські мови і народи Т. Ньольдеке», «Лекції з історії семітських мов», «Історія мусульманства»¹² тощо.

ського: Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 125 роковинам ученого. Харків. 1996. С. 5–11.

¹² Стецюк Ю. Вклад Агатангела Кримського в розвиток українського сходознавства. С. 11. URL: http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/21427/1/4_Stetsyuk.pdf

Ми можемо спостерігати схильність до розрізнення і в баченні способу, в який мають бути організовані східні студії на інституційному рівні. Дослідник був прихильником ідеї створення в Українській академії наук не однієї, а декількох кафедр сходознавства¹³. В результаті, у структурі цієї організації Кримський створив окремий кабінет арабо-іранської філології, комісію з вивчення тюркських культур та історично-археографічну комісію з вивчення єврейської культури¹⁴.

Не менш показово здатність уникати поєднання всіх східних народів під один ярлик демонструється у висловлюванні Кримського про зміст поеми «Шах-наме». В його рецепції ця історія оповідає про епічну боротьбу між «культурним Іраном та кочовим, варварським Тураном»¹⁵.

В роботі «Всемусульманский университет при мечети Азхар в Каире, его прошлое, его современная наука, печать и журнальная деятельность» Кримський наводить статистичні дані щодо студентів та викладачів навчального закладу. В цьому фрагменті інформація подана в категоризованому форматі і також демонструє розрізнення мусульманського світу: «Ті, хто навчаються збираються в цю медресу з усіх сторін, і сьогодні число їх складає 8 573 студенти, яких навчають 226 викладачі. Для кожного із чотирьох мусульманських томів є окреме приміщення. Малікітських викладачів – 71, а студентів 2 030, шафіїтських викладачів 96, студентів 2 632; ханбалітів – 3 викладачі, 35 студентів»¹⁶.

Диференціація культур не є тривіальною річчю. Розрізнення сприяє кращому усвідомленні історичної, соціальної, мовної, релігійної відмінностей, що існують між багаточисельними народами, що представляють Східний світ. Враховуючи те, що завдання дослідника є аналіз цих культур, дана якість постає конструктивною для досягнення вказаної мети.

Усвідомленість мусульманського простору

Іншою особливістю в сприйнятті Сходу Кримським є його глибший рівень обізнаності із станом

речей в мусульманському світі. Дослідник мав досвід подорожей в східні країни, вивчення мов, історії, літератури, релігійних систем та особистого спілкування з представниками мусульманських суспільств. Це сприяло виходу за межі поверхневого рівня розуміння особливостей мусульманських країн.

Яскравим прикладом є зацікавленість Кримським питанням стану освіти в мусульманському просторі. Сходознавець залишив нам ряд текстів, присвячених цій проблемі. Крім «Всемусульманский университет при мечети Азхар в Каире...» сюди відносимо також «Школа, образованность и литература у российских мусульман»¹⁷.

Кримський проявляв значний інтерес до стану освіти в Єгипті. Дослідник зазначає, що ще з початку XIX ст. в країні розширилася мережа початкових, середніх та вищих освітніх закладів, а станом на початок XX ст. до школи єгиптології, учительського інституту та школи мистецтв та ремесл цієї інституції вступали студенти з усього арабського світу¹⁸.

В рецепції Кримського Єгипет постає освітнім та культурним центром в арабському просторі: «центр арабської освіченості та арабського літературного життя сьогодні – Єгипет»¹⁹. Він пояснює це збереженням, поруч із європейськими освітніми закладами, що постали внаслідок реформ, схоластичного університету при мечеті аль-Азгар²⁰. Кримський стверджує «не будь цієї медресе, арабська мова не залишилася б мовою права в мусульманських країнах»²¹.

Ще в «Мусульманство и его будущность» Кримський зауважував, що з арабського світу, зокрема Бейрута, до Єгипту пересиплялися чимало письменників та видавців. Пояснювалося це меншою кількістю цензури²². Сходознавець звертає увагу

¹³ Вівчар С. Українські просвітителі та іслам. Київ. 2020. С. 106–107.

¹⁴ Вівчар С. Українські просвітителі та іслам. Київ. 2020. С. 107.

¹⁵ Вівчар С. Українські просвітителі та іслам. Київ. 2020. С. 118.

¹⁶ Крымский А. Всемусульманский университет при мечети 'Азхар в Каире, его прошлое, его современная наука, печать и журнальная деятельность // *Древности восточные. Труды Восточной комиссии Московского археологического общества*. 1903. С. 188.

¹⁷ Кочубей Ю. Исламоведческие студії в научовой спадщині академіка А. Кримського. с. 189. URL: https://uars.info/prints/ur/31_32/23.pdf

¹⁸ Василюк О. Каїрський університет Аль-Азгар у дослідженнях Агатангела Кримського. С. 34. URL: <https://skhodoznavstvo.org.ua/en/Archive/2014/65-66/5>

¹⁹ Крымский А. Всемусульманский университет при мечети 'Азхар в Каире, его прошлое, его современная наука, печать и журнальная деятельность // *Древности восточные. Труды Восточной комиссии Московского археологического общества*. 1903. С. 172.

²⁰ Василюк О. Каїрський університет Аль-Азгар у дослідженнях Агатангела Кримського. С. 35. URL: <https://skhodoznavstvo.org.ua/en/Archive/2014/65-66/5>

²¹ Крымский А. Старий схоластичний мусульманський університет при мечеті Азгар у Каїрі // *Збірник історично-філологічного відділу ВУАН*. 1928. №83. С. 58–59.

²² Крымский А. Мусульманство и его будущность. Прошлое ислама, современное состояние мусульманских народов, их умственные способности, их отношения к европейской

на різницю в характерах арабів-сирійців та арабів-єгиптянинів²³. Сирійці-християни, на його думку, були природними публіцистами. Дослідник згадує зміни, яких зазнала греко-римська література під впливом сирійських письменників²⁴. Він прекрасно усвідомлює й великий вплив сирійців на єгипетські періодичні видання, так само як і природу та жанрові, стильові особливості останніх.

Кримський також був проінформований і про стан освіти серед кримських татар. Він підтримував ідеї Ісмаїла Гаспринського стосовно необхідності реформування освіти у кримськотатарських мектебах та медресе. Український сходознавець зазначав, що в мусульманському Криму вся освіта перебувала в руках кліриків-консерваторів. Вони завідували духовною школою вищого ступеня Зинджирли медресе у Бахчисараї, а також рядом мектебів²⁵. В останніх дітей навчали традиційним способом, націленим на заучування тексту. Кримський оцінював цей підхід як такий, що «дитину швидше затуркував ніж навчав»²⁶.

Інформація подібного характеру була важко доступною в європейському просторі. Розуміння Кримським подібних нюансів мусульманського світу виразно виділяло його зі свого оточення.

Також Кримський краще за багатьох розумів ступень інтерполученості ісламського світу. Він залишив нам свідчення про подорож інформації між різними регіонами мусульманського простору. Дослідник зазначає, що в аль-Азгарі вели активну видавничу діяльність. Старовинні рукописи теологічного та юридично-теологічного характеру, що зберігалися в університеті, передруковувалися і в цьому вигляді розповсюджувалися. Друк вівся на дешевому папері, що позитивно впливало на фінансову доступність цих текстів серед незможних мусульман. Кримський вказує, що подібні азгарські видання можна було зустріти на території Кавказу, в невеликих селах Поволжя та інших віддалених місцевостях, де проживали послідов-

цивілізації. Москва. 1899. С. 95.

²³ Крымский А. Всемусульманский университет при мечети 'Азхар в Каире, его прошлое, его современная наука, печать и журнальная деятельность // *Древности восточные. Труды Восточной комиссии Московского археологического общества*. 1903. С. 199–201.

²⁴ Крымский А. Всемусульманский университет при мечети 'Азхар в Каире, его прошлое, его современная наука, печать и журнальная деятельность // *Древности восточные. Труды Восточной комиссии Московского археологического общества*. 1903. С. 193.

²⁵ Вівчар С. Українські просвітителі та іслам. Київ. 2020. С. 130.

²⁶ Крымский А. Вибрані сходознавчі праці у 5 томах. Т. 3. Київ. 2010. С. 302.

ники ісламу²⁷. Також дослідник зазначає, що в аль-Азгарі перевидавалися праці європейських сходознавців. Вони були дешевші за західні видання і з виправленими помилками. Такі матеріали користувалися популярністю по всьому світу²⁸. Сходознавець вказує і на випадки цензурування текстів, що містили критику мусульманського духівництва²⁹. Кримський, таким чином, усвідомлював й не відірваність мусульманського світу від європейського інтелектуального простору.

Асоціативні образи із власної культури. Поміщення свого «Я» в рецепцію

При сприйнятті нового явища звичною властивістю людської свідомості є проведення паралелей між новим та вже відомим. Такий підхід демонструє й Кримський. Ми можемо помітити, як дослідник порівнює ті чи інші елементи мусульманського світу із українським/християнським простором. Так, наприклад, Кримський став першим в Україні перекладачем творів Омара Хайяма. У львівському періодичному виданні «Народ» було опубліковано статтю сходознавця, присвячену Хайяму. Назва тексту красномовно говорить про особливості рецепції Кримського та проєкцію європейської свідомості. «Один з перських протестантів – Хейям»³⁰ – заголовок, що свідчить про західну християнську точку зору на мусульманський світ.

В ході своєї подорожі до Лівану Кримський прагнув краще зрозуміти особливості характеру його мешканців. Робив він це через встановлення асоціацій з українським простором: «До речі, всі стверджують, що на Лівані горці – дивний, чесний народ, зовсім не схожий на містян-торговців. Тут, маючи справу з меркантильними бейрутинцями, я згадую скарги Ал. Авг. Левицького на одеситів. Можливо, що у всіх приморських містах з їх калейдоскопічною зміною міжнародних типів, зокрема авантюристських, виробляється у населення не у всьому приємний характер»^{31 32}. В рецеп-

²⁷ Крымский А. Старий схоластичний мусульманський університет при мечеті Азгар у Каїрі // *Збірник історично-філологічного відділу ВУАН*. 1928. № 83. С. 69.

²⁸ Василюк О. Каїрський університет Аль-Азгар у дослідженнях Агатангела Кримського. С. 37. URL: <https://skhodoznavstvo.org.ua/en/Archive/2014/65-66/5>

²⁹ Крымский А. Старий схоластичний мусульманський університет при мечеті Азгар у Каїрі // *Збірник історично-філологічного відділу ВУАН*. 1928. № 83. С. 69–71.

³⁰ Крымский Х. Один з перських протестантів – Хейям // *Народ*. 1890. № 22. С. 353–354.

³¹ Крымский А. Письма из Ливана (1896–1898). М.: Наука. 1975. С. 145.

³² Лутаєва Т. Роль подорожі А. Кримського до Сирії та Лівану

ції Кримського бейрутські торговці постають в образі мешканців Одеси. Образ цей супроводжується негативним емоційним ставленням. Водночас, це є ще одним свідченням здатності Кримського до диференційованого сприйняття. В його рецепції присутнє розрізнення східного населення і нагородження різних груп різними якостями.

Також варто зазначити, що як результат подорожі сходознавця до Лівану, Кримський залишив нам тексти як академічного, так і художнього характеру. Ці твори прийнято об'єднувати під парасольковою назвою «Бейрутські оповідання». Серед дослідників присутня думка, що Кримський помістив образ самого себе в згадані художні роботи. Так, в оповіданні «Шейх Жямель» автор постає персонажем без імені. Він ідентифікується як «москоб» або «москобій». Зображується дивним чоловіком, який приїхав до Лівану вчити арабську мову. Герой є православним, проте на службу до церкви не ходить. Замість цього він гуляє по саду, їсть апельсини та читає книги. Арабську мову москобій вчить, заучуючи Коран та читаючи «Тисячу й одну ніч». Працює ночами: «лягає за три години до сходу сонця, а встає – за 5 годин по сході сонця»^{33 34}. На нашу думку, гіпотези, що представлені в академічному дискурсі про відображення особи автора в даному образі є достатньо обґрунтованими. Кримський, таким чином, ментально поміщував себе в культуру, стосовно якої здійснював рецепцію. Це свідчить про характер та ступінь сприйняття ним мусульманського світу.

Кримський мав досвід перекладу ряду пам'яток перської та арабської літератури. До цього переліку можна навести Фірдоусі, Сааді, Хафіза. Робота над текстами останнього варта окремої уваги.

Хафіз Ширазький – один із найвідоміших іранських поетів. Він жив у Персії в XIV ст. Справжнє ім'я – Шамс ад-дін Мухаммад. Хафіз є псевдонімом, що означає той, хто вивчив Коран напам'ять.

Хафіз уславився своєю любовною лірикою, закликами до отримання насолоди від життя та критикою духівництва. Він також зазнавав нападів з боку ортодоксальних сунітів та послідовників офіційного напрямку в суфізмі. Поет не слідував принципам аскетизму та догматизму. Він закликав

пізнавати навколишній світ в множинності його проявів та був незрозумілим оточуючим³⁵.

Кримський дуже високо оцінював творчість Хафіза. В організації своєї роботи над перекладами близькосхідних текстів він надавав тексту Хафіза високий пріоритет. Ми маємо свідчення про те, що Іван Франко, спілкуючись із Кримським щодо перекладацької діяльності останнього, у 1890 році просив перекласти Фірдоусі. Франко мотивував це нестаріючою цінністю поем цього автора. Кримський відповів, що бажає спершу перекласти Хафіза та Сааді, перш ніж братися за Фірдоусі³⁶.

Кримський написав монографію «Хафіз та його пісні». Розпочинається вона такими словами: «Хафіз або Гафіз, – славний і, мабуть, чи не найславніший перський суфійський поет-лірик»³⁷. Кримський вважав, що Хафіз з невідомою Хафізовою правдивістю був здатний висловити як лагідну любовну лірику, так і блискучий гедонізм³⁸.

Доповнюючи думку про поміщення свого «Я» у явище, стосовно якого здійснюється рецепція, ми можемо висловити гіпотезу про можливість асоціації Кримського себе із Хафізом. Шокало припускає, що написання Кримським своєї збірки «Пальмове гілля» та занурення ним в інтимну лірику Хафіза могло бути спричиненим нерозділеними почуттями до Лесі Українки та складною особистою долею³⁹. Також Кримський зазнає переслідувань в Росії. Духовна цензура порушила проти дослідника справу за безбожність і богохульство у його сходознавчих працях⁴⁰. Паралелі із життям та творчістю Хафіза здаються виправданими в цьому випадку.

Таким чином, ми можемо припустити, що Кримський міг не тільки шукати ескапізму в тестах Хафіза, але й міг бачити себе в творах та біографії персидського поета. Здатність інтегрувати власне

в його науково-педагогічній діяльності. С. 162. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/2989/3/24.pdf>

³³ Кримський А. Бейрутські оповідання (1897). Київ, 1919. С. 312.

³⁴ Гримич М. Особа дослідника-польовика в «бейрутських оповіданнях» Агатангела Кримського. С. 45. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/188037/05-Hrymych.pdf?sequence=1>

³⁵ Шокало О. Агатангел Кримський – дослідник і перекладач Гафіза Ширазького (освоєння феномену суфізму на українському ґрунті) С. 146. URL: http://history.org.ua/JournALL/orientworld/orientworld_2005_1/13.pdf

³⁶ Вівчар С. Українські просвітителі та іслам. Київ. 2020. С. 108.

³⁷ Кримський А. Твори в п'яти томах. Т. 4. Київ. 1974. С. 165.

³⁸ Кримський А. Твори в п'яти томах. Т. 4. Київ. 1974. С. 166–167.

³⁹ Шокало О. Агатангел Кримський – дослідник і перекладач Гафіза Ширазького (освоєння феномену суфізму на українському ґрунті) С. 142–143. URL: http://history.org.ua/JournALL/orientworld/orientworld_2005_1/13.pdf

⁴⁰ Шокало О. Агатангел Кримський – дослідник і перекладач Гафіза Ширазького (освоєння феномену суфізму на українському ґрунті) С. 146. URL: http://history.org.ua/JournALL/orientworld/orientworld_2005_1/13.pdf

«Я» в те, стосовно чого виконується рецепція, може бути свідченням готовності до більш глибокого сприйняття.

Висновки

Агатангел Кримський присвятив своє життя справі академічного вивчення Сходу. Обсяг зусиль та часу, інвестованих Кримським в дослідження культури мусульманського світу, разуче виділяються з-поміж інших дослідників східноєвропейського, в тому числі й українського, простору кінця XIX – початку XX ст. Це, а також великий особистий інтерес та ентузіазм до тем дослідження сприяли виникненню в сприйнятті сходознавця ряду важливих рис. Спроможність до диферен-

ціації різних культур Сходу, розуміння тонкощів політичного, суспільного та культурного життя в мусульманських країнах, усвідомлення системних зв'язків в мусульманському світі та готовність до ментальної проєкції свого «Я» в мусульманську культуру, – одні із багатьох речей, що свідчать про глибину розуміння Сходу Кримським. Рецепція мусульманської культури Агатангелом Кримським носила нетривіальний характер. Закономірним є демонстрація такої форми сприйняття особою, яка присвятила своє життя сходознавчим студіям. Дослідження сприйняття Агатангелом Кримським мусульманської культури з точки зору рецепційних студій становить цінність для академічного дискурсу та варте подальшого розвитку.

References

- Vasyliuk O. Kairskyi universytet Al-Azghar u doslidzhenniakh Ahatanhela Krymskoho. S. 32–42 URL: <https://skhodoznavstvo.org.ua/en/Archive/2014/65-66/5>
- Vivchar S. Ukrainski prosvityteli ta islam. Kyiv. 2020. S. 224.
- Hrymch M. Osoba doslidnyka-polovyka v «beirutskykh opovidanniakh» Ahatanhela Krymskoho. S. 43–52. URL: <http://dSPACE.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/188037/05-Hrymch.pdf?sequence=1>
- Lutaieva T. Rol podorozhi A. Krymskoho do Syrii ta Livanu v yoho naukovy-pedahohichnii diialnosti. S. 158–165. URL: <https://dSPACE.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/2989/3/24.pdf>
- Pavlychko S. Natsionalizm, seksualnist, orientalizm: Skladnyi svit Ahatanhela Krymskoho. Kyiv: Osnovy. 2001. S. 328.
- Pritsak O. Pro Ahatanhela Krymskoho u 120-i rokovyny narodzhennia // Skhidnyi svit. 1993. № 1. S. 10–27.
- Semotiuk O. Ahatanhel Krymskyi – orientalist // Volyn filolohichna: tekst i kontekst. A. Krymskyi u konteksti ukrainskoi ta svitovoi kultury: Zb. Nauk. pr. – Lutsk: RVV «Vezha». 2006. S. 67–73.
- Stetsiuk Yu. Vklad Ahatanhela Krymskoho v rozvytok ukrainskoho skhodoznavstva. URL: http://dSPACE.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/21427/1/4_Stetsyuk.pdf
- Kleshchikova V. Ahatanhel Krymskyi // Pedahohika i psykhologhiia. 1996. № 1. S. 180–186.
- Kochubei Yu. Islamoznavchi studii v naukovii spadshchyni akademika A. Krymskoho. S. 183–190. URL: https://uars.info/prints/ur/31_32/23.pdf
- Krymskiy A. Musul'manstvo i ego budushchnost'. Proshloye islama, sovremennoye sostoyanie musul'manskikh narodov, ikh umstvennyye sposobnosti, ikh otnosheniya k evropeyskoy tsivilizatsii Moskva. 1899.
- Krymskiy A. Beirutski opovidannia (1897). Kyiv, 1919.
- Krymskiy A. Vybrani skhodoznavchi pratsi u 5 tomakh. T. 3. Kyiv. 2010.
- Krymskiy A. Vsemusul'manskiy universitet pri mecheti 'Azkhar v Kaire, ego proshloye, ego sovremennaya nauka, pechat' i zhurnal'naya deyatel'nost' // Drevnosti vostochnyye. Trudy Vostochnoy komissii Moskovskogo arkheologicheskogo obshchestva. 1903.
- Krymskiy A. Pis'ma iz Livana (1896–1898). M.: Nauka. 1975. S. 312.
- Krymskiy A. Staryi skholastychnyi musul'manskiy universytet pry mecheti Azghar u Kairi // Zbirnyk istorychno-filolohichnoho viddilu VUAN. 1928. № 83.
- Krymskiy A. Tvory v piaty tomakh. T. 4. Kyiv. 1974.
- Krymskiy Kh. Odyn z perskykh protestantiv – Kheiiam // Narod. 1890. № 22.
- Shokalo O. Ahatanhel Krymskyi – doslidnyk i perekladach Hafiza Shyrazkoho (osvoiennia fenomenu sufizmu na ukrainskomu grunti). S. 142–151. URL: http://history.org.ua/JournALL/orientworld/orientworld_2005_1/13.pdf
- Iareshchenko A. Krymskyi – orientalist // Fenomen A. Krymskoho: Materialy yuvileinoi konferentsii, prysviachenoj 125 rokovynam uchenoho. Kharkiv. 1996. S. 5–11.